

ОБСТАВИННА ФУНКЦІЯ ПЕЙЗАЖУ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ РАЇСИ ІВАНЧЕНКО

В епічному творі пейзаж поліфункціональний. За спостереженнями авторів «Літературознавчого словника-довідника», «пейзажні описи іноді виконують функцію прологу («Кармелюк» Марка Вовчка, «Іван» О. Довженка), розширюють й доповнюють експозицію («Червоне і чорне» Стендаля, «Хліб і сіль» М. Стельмаха), вказуючи на місце й час дії, сприяють виникненню зав'язки («Таємничий острів» Ж. Верна), є ретардацією («Морозенко» Панаса Мирного, «Дорогою ціною» М. Коцюбинського), обумовлюють поворот дії твору чи особливо загострюють її («Девід Копперфілд» Ч. Діккенса), а часом виконують роль розв'язки, епілогу («Дворянське гніздо», «Батьки і діти» І. Тургенева) [1, 543].

Існують й інші класифікації функцій пейзажу в епічному творі. Зокрема, одна з найновіших належить А. Ткаченку, який стверджує, що пейзаж в літературі, «як і в малярстві, набуває найрізноманітніших функцій, — романтичної, символістської, реалістичної, імпресіоністської, експресіоністської, модерністської...» [2, 187].

Автори кожної із класифікацій (а їх значно більше, ніж тут наведено) прагнуть якнайповніше охопити все розмаїття функцій пейзажу в епічному творі. Серед цих функцій однією з найбільш очевидних і неспростовних дослідники вважають обставинну функцію. Щоправда, ступінь важливості даної функції визначається по-різному. Наприклад, М. Тараненко вважає, що пейзаж — «це декорація, на тлі якої відбувається подія» [3, 5]. Схожу думку висловив і Б. Галанов, коли стверджував, що пейзаж «досить тривалий час виконував... чисто інформаційну задачу» [4, 206].

Не заперечуючи «декораційної» та «інформаційної» ролі, слід наголосити на тому, що нею не вичерпується зміст обставинної ролі пейзажу в епічному творі.

Зокрема, безсумнівна своєрідність і важливе значення цієї функції в історичному романі, що й спробуємо по-

твердити, ґрунтуючись на результатах досліджених історичних романів Раїси Іванченко.

Ця письменниця належить до кола найбільш активних творців українського історичного роману останньої чверті 20 століття. Саме в цей період Раїса Іванченко видала романи «Гнів Перуна» (1982), «Золоті стремена» (1984), «Зрада, або Як стати володарем» (1988), «Отрута для княгині» (1995), які «підносять велич гуманістичних устремлень наших пращурів і вчать бачити сучасність у єдності з минулими і майбутнім» [5, 131].

Всі чотири романи відбивають різні періоди епохи Київської Русі. Якщо мати на увазі хронологію відображених подій, то в такому випадку кожен із романів Раїси Іванченко має інший «порядковий номер» ніж той, що значився за часом написання. Першим у цьому ряду є роман «Зрада, або Як стати володарем», який оповідає про події 9 століття. Події 10 століття знайшли своє відображення на сторінках роману «Отрута для княгині». У третьому романі — «Гнів Перуна» — йдеться про давньоруську історію XI — XII століть. І, нарешті, «Золоті стремена» — це роман про XIII століття.

Як перереконуємося, події і постаті, про які йдеться у циклі романів Раїси Іванченко, були віддалені від письменниці багатьма століттями, що значно ускладнювало виконання одного із найважливіших творчих завдань, суть якого полягала в необхідності історично правдивого відображення давньоруської епохи в різних її вимірах — політичному, економічному, релігійному, географічному. Щодо останнього, то як раз він і реалізується через пейзаж.

Раїса Іванченко — не тільки письменниця, а і вчений-історик, яка на фаховому рівні обізнана з історичною географією як нашої, так і чужих земель. Ця обізнаність дозволила авторці романів відтворити тривалу за часом епоху в її історичній достовірності і з характерними для неї змінами, спричиненими плином часу і діяльністю людини.

У циклі романів Раїси Іванченко наявні як національні, так і інонаціональні пейзажі. Переважають перші, бо події, відображені в творах письменниці, відбуваються в основному на території Київської Русі.

Інонаціональні пейзажі зустрічаються тільки у двох романах — в «Отруті для княгині» та «Зраді...», в тих епізодах, які відображають, зокрема, подорожі київських князів до Константинополя. Ось яким, наприклад, бачиться це місто князю Оскольду: «У сизій імлі тонує білостінний імператорський палац Влахерн, що стояв на сьомому — найвищому — пагорбі Константинополя. Як і вічний град Рим, Константинополь, з волі свого засновника, також розкинувся на семи пагорбах, як і належало достойному супернику вічного міста.

Тепер велетенський град притомлено мовчав. Дрімав у сутінках досвітку і збитий удень тисячами ніг іподром. Його тремкий сон стерегли ряди давньогрецьких статуй і колон, навізених сюди з усієї Еллади імператорами Східно-Римської імперії, яку потім назвали Візантією. Тут же, біля іподрому, непорушно стояв знаменитий обеліск Феодосія (його перетягли аж з Єгипту). Сусідила з ним доведена сюди із Дельф самим Костянтином Великим бронзова Зміїна колона — туго переплелись в ній три зміїних тіла, вилитих із бронзи. У світанковій імлі ховались колони Форума, довкола яких засновник града поставив тріумфальні арки і портики; білі колони Базиліки Юстиніана, золочені бані і хрести святої Софії, церков святого Сергія і Вакха, Пантократора, Іоанна Студитського, святого Спаса на Хорі, що поблизу адріанопольських воріт...» [6, 262].

Якщо інонаціональні пейзажі у романах Раїси Іванченко представлені в основному пейзажами Константинополя, то національні є різноманітними за характером ландшафту. Вирізняючи серед них міські і сільські, зауважимо, що переважають перші, оскільки більшість відображених Раїсою Іванченко подій відбуваються у Києві. Бачимо головне наше місто у різні періоди його історії, стаємо свідками того, як воно змінюється, розростається, і набуває ознак європейської столиці. Ці зміни очевидні, коли зіставити описи Києва, наприклад у «Зраді...» і «Гніві Перуна».

Ще одна класифікація передбачає вирізнення пейзажів степових, лісових, гірських, річкових, морських. Наявність їх робить видимими для читача місця тих чи інших відображених подій. Особлива роль у романах Раїси

Іванченко належить річковим пейзажам, серед яких переважають пейзажі Дніпра, виписані майстерно, з відчутною любов'ю до головної ріки нашого народу: «Ріка вже убралась в золотисто-мідні береги. Ранками розгортала, як дбайлива господиня, сувої густих сивих туманів, стелила ними луки. Коли починало лінкувато викочуватись над землею сонце, в золотавих відблисках хвиль ріки життя гоїдались зграї метушливої ситої крякви, нирків, чирків, диких гусей, гордих лебедів, які, відлітаючи в вирій, перепочивали тут» [7, 183].

За допомогою пейзажів Раїса Іванченко не тільки зображує обставини тих чи інших подій, а і вказує на час цих подій. Важливо наголосити, що у романах письменниці наявні саме історичні, а не модернізовані пейзажі, у чому переконує, зокрема, ось такий лісовий пейзаж у «Золотих стременах»: «Ліс... Пуща... Лише дикі звірі ходять у тій пущі... А навколо, скільки сягнеш думкою, лісові нетрі. Волинська земля така: довкола дрімучий ліс, який наступає з правіку на невеликі галявини, де люди ставлять свої селища і орють ниви. Ліс і пуща крадькома відвойовують в оратаїв ті недовгі гони нив, де влітку колосяться жито, пшениця, просо, ячмінь. Хліб насущний волиняків. І люди щороку мусять брати в руки сокири, ломи, лопати і йти в наступ на ліс, рубати молоді пагони, що пнуться з глибокого коріння, кущі, що виростають з невикорчуваних пнів, аби вберегти свої ниви від заліснення. Рід людський розростається, людям потрібно більше хліба. Тож хлібороби-сівачі щороку роздирають стіну лісу й пущі вогнем, сокирою, заступом, змушують відступати цей віковичний заслон, а на роздертях орати нові ниви. У цьому двобойі з лісом люди утверджають себе і свій рід». [8, 42]

Якщо пейзажі у романах Раїси Іванченко класифікувати за порами року, то слід відзначити, по-перше, наявність усіх чотирьох видів пейзажів — весняних, літніх, осінніх, зимових, а, по-друге, особливу майстерність письменниці у зображенні пейзажів осінньої пори. Ці пейзажі можна назвати мініатюрними поезіями в прозі, що засвідчує, наприклад, такий пейзаж у романі «Зрада...»: «У повітрі вже інколи пахло колючим морозцем, що невідь-звідки падав на землю й бурунив душі п'янким трунком бадьорості, настоящим на терпких запахах зів'ялого листя, свіжих

яблук, калини і ще невідомо на чому. Бентежилась кров у тілі, ясніше бачили очі, вухо вловлювало найтихіші шерехи осені, яка нечутно ішла нем'ятими стежками Подніпров'я, здіймала вихори сухого листя, підкидала в небо галасливі зграї чорного вороння» [9, 425].

Пейзаж — як обставина місця і часу — у романах Раїси Іванченко про Київську Русь підпорядкований історично достовірному і естетично значимому відображенню вітчизняної історії.

Література

1. Літературознавчий словник-довідник. — К.: ВЦ «Академія», 1997. — 725 с.
2. Ткаченко А. Мистецтво слова. — К.: «Правда Ярослави́чів», 1998. — 448 с.
3. Тараненко М. Пейзаж у художньому творі. — К.: Дніпро, 1965. — 66 с.
4. Галанов Б. Живопись словом. Портрет. Пейзаж. Вещь. — М.: Советский писатель, 1974. — 344 с.
5. Наєнко М. К. Одержимість: Критичні розвідки, портрети, відгуки. — К.: Молодь, 1990. — 184 с.
6. Іванченко Р. Зрада, або Як стати володарем. Роман. — К.: Радянський письменник, 1988. — 487 с.
7. Іванченко Р. Отрута для княгині. — К.: «Спалах» ЛТД, 1995. — 464 с.
8. Іванченко Р. Золоті стремена. Роман. — К.: Радянський письменник, 1984. — 447 с.
9. Іванченко Р. Зрада, або Як стати володарем. Роман. — К.: Радянський письменник, 1988. — 487 с.

І. Піщанська

ПЕРША ТЕТРАЛОГІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ РОМАНІСТИЦІ

Уже в пору становлення українського історичного роману виявилася тенденція його творців до панорамного відображення вітчизняної минувшини. Цю тенденцію засвідчила, зокрема, поява такого монументального художнього полотна, як трилогія М. Старицького «Богдан Хмельницький».

У ХХ столітті живучість даної тенденції потверджена публікаціями диалогії Зінаїди Тулуб «Людолови», диалогії